

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1980

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

ΕΠΙ ΤΗ ΕΠΕΤΕΙΩ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Μακαριώτατε,

Κύριοι ύπουργοί,

Κύριοι άρχηγοί τών μαχητών τής Πατρίδος,

Κυρίες και Κύριοι,

Στή ζωή ένός "Εθνους κατά καιρούς παρουσιάζονται περιστάσεις πού έξεγείρουν τήν ψυχή τοῦ λαοῦ του και άποδεικνύουν τόν βαθμόν τής ζωτικότητός του. Μία τέτοια στιγμή έξάρσεως, ένθουσιασμοῦ, όλοψύχου άφοσιώσεως εἰς τήν Πατρίδα και άφαντάστου ήρωισμού έορτάζομε σήμερα. Πριν άπό 40 χρόνια σύσσωμος ό λαός τής Πατρίδος άνταπεκρίθη στη Φωνή της και στη Φωνή τών τότε άρχηγών τοῦ "Εθνους, ύψωσε τὸ άτσαλένιο άνάστημά του στη διάβα ύπούλου έχθροῦ. και βροντοφώνησε τὸ "Ο χ ι πὸν άνεπτέρωσε τὸ θάρρος τοῦ σκλαβωμένου πολιτισμένου κόσμου και ήλλαξε τὸν ροῦν ένός φρικτοῦ πολέμου. Πριν άπό 40 χρόνια με αίμα έγράφη στὰ "Ηπειρωτικά βουνά μιὰ άπό τὰς ένδοξότερας σελίδας τής αἰωνοβίου "Ελληνικῆς "Ιστορίας. Με εὐγνωμοσύνη και ύπερηφάνεια αναλογιζόμεθα σήμερα τήν ένδοξον αὐτὴν σελίδα, τήν θυσία πού ή Πατρίς άνέλαβε αὐθόρμητα και ὅπως πάντα διὰ τήν έλευθερίαν και αὐτῆς άλλα και τών άλλων. Και

ἠκούσθησαν τότε λόγοι ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐγκαρδίου ἀναγνωρίσεως τῆς θυσίας, λόγοι ἀπὸ μικροῦς καὶ ἀπὸ μεγάλους πὸν ἀντιλαλοῦσαν μαζὶ μὲ τὴν βοή τῶν νικηφόρων Ἑλληνικῶν ὄπλων στὰ πέρατα τοῦ κόσμου τὴν αἰώνια δόξα. Ἠκούσθησαν ἀκόμη καὶ ὑποσχέσεις πὸν ἀφειδῶς ἐδίδοντο διὰ τὸ ὀλοκαῦτωμα τοῦ λαοῦ μας.

Ἀπὸ τὴν μνήμη αὐτῆ τῆς ἐνδόξου σελίδος τῆς ἱστορίας μας ἀντλοῦμε ὑπερηφάνεια καὶ ἐλπίδα διὰ τὸ μέλλον, πρέπει ὅμως νὰ ἀντλήσωμε καὶ διδάγματα, πὸν δὲν εἶναι τὰ πρῶτα, γιὰτὶ καὶ ἄλλοτε διαφύλαξε παρόμοια διδάγματα ἢ Ἱστορία μας. Τὸ πρῶτο πολύτιμο δίδαγμα εἶναι ἢ ἀναγνώρισις τῆς σχεδὸν ἀρχῆς ὅτι τὸ μῆκος τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῶν ὑποσχέσεων τῶν μεγάλων μετράται μὲ τὸ ὕψος τῶν συμφερόντων των καὶ τὸ βάθος τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος. Πόσο μᾶς ἐστοίχισεν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἔθνους μας καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς στοιχίζη ἢ παραγνώρισις τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ τὸ δευτέρον δίδαγμα πὸν ἐξακολουθοῦμε νὰ παραβλέπουμε εἶναι ὅτι ἀπὸ ἡμᾶς κατὰ πολὺ ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον μας, ὅτι ἠνωμένοι δυνάμεθα νὰ θαυματουργήσωμε, διηρημένοι καταστρέφομε καὶ χάνομε καὶ τὰ κερδισμένα. Τὸ Ἡπειρωτικόν, καὶ ὅχι τὸ Ἀλβανικόν ὅπως λέγεται συνήθως, Ἔπος, καὶ τὰ ἐπακόλουθα ἱστορικὰ γεγονότα ἀποδεικνύουν τὴν δύναμιν τῶν δύο αὐτῶν διδαγμάτων.

Σήμερα ἰδιαίτερα εἶναι καιρὸς νὰ σκεφθῶμε τὰ διδάγματα αὐτά, νὰ σταθμίσωμε τὰς θυσίας τόσων καὶ τόσων ἡρωικῶν παιδιῶν μας, νὰ ἀκούσωμε στὰ βάθη τῆς καρδιᾶς μας τὸ μεγάλο («Ὅχι») τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς θυσίας Ἐκείνων καὶ νὰ ἀποφασίσωμε καθημερινῶς νὰ ἐξασφαλίζωμε τὸ μέλλον τῆς Πατρίδος μὲ τὴν ὀλόφυχον, ὁμόθυμον συμπαράστασιν ὅλων μας, μὲ τὴν ὁμόνοιάν μας καὶ εἰς τὰς ἡμέρας τῆς εὐτυχίας καὶ εἰς τοὺς δυσκόλους καιροὺς κρίσεων.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν χαιρετᾷ σήμερα τὰ λαμπρὰ παλληκάρια τοῦ 40 πὸν ἔγραψαν μὲ τὸ αἷμα καὶ τὸν τίμιον ἰδρῶτα τους μίαν ἀπὸ τὰς ἐνδοξότερας σελίδας τῆς ἱστορίας μας καὶ ὑπερηφανεύεται διὰ τὴν ὀλόφυχον συμβολὴν ὀλοκλήρου τοῦ Ἔθνους, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν

εἰς τὸ ὀλοκαύτωμα διὰ τὴν ἐλευθερίαν ὄχι μόνον τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ διὰ τὴν Ἑλευθερίαν τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Κατὰ τὸ ἔθος ἡ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἀκαδημαϊκὸν κ. Λίνου Πολίτην νὰ ἐκφωνήσῃ τὸν πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας. Παρακαλῶ τὸν συνάδελφον κ. Πολίτην νὰ λάβῃ τὸν λόγον.

Η 28^Η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ, ΕΚΦΡΑΣΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΗΘΟΥΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Κλείνουν σήμερα σαράντα δλόκληρα χρόνια ἀπὸ τὸ πρωινὸ ἐκεῖνο πού μᾶς ξύπνησαν οἱ σειρῆνες, καὶ μέσα σὲ μιὰ στιγμή συνειδητοποιήσαμε αὐτὸ πὸ ἀπὸ καιρὸ μᾶς τριγύριζε σὰν προαίσθημα: ὁ πόλεμος. Σαράντα χρόνια: διάστημα σημαντικό καὶ στὴ ζωὴ ἐνὸς ἔθνους καὶ στὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Οἱ πολεμιστὲς τῆς Ἀλβανίας τῶν εἴκοσι καὶ τῶν τριάντα χρόνων εἶναι σήμερα ὄριμοι καὶ ὑπερόριμοι ἄντρες τῶν ἐξήντα καὶ τῶν ἐβδομήντα, ἐνῶ γιὰ τοὺς νέους σήμερα τῆς ἴδιας ἡλικίας τὰ γεγονότα πὸ ἐκεῖνοι τὰ ἔζησαν σὰν κατὴ πραγματικότητα ἔχουν περάσει στὸν κύκλο τῆς ἱστορίας. Ἐὰς προσθέσουμε πὸς ὅσα χρόνια χωρίζουν ἐμᾶς σήμερα ἀπὸ τὴν 28^η Ὀκτωβρίου, χωρίζουν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 40 ἀπὸ τὴν ἀφρόντιστη «ὠραία ἐποχὴ» καὶ «τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα», πρὶν μποῦμε στὸν αἰῶνα τὸν δικό μας, πὸ πλησιάζει τώρα πρὸς τὸ τέλος του φορτωμένος προβλήματα καὶ ἄγχη καὶ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία γιὰ τὸ μέλλον. Καὶ πὸς τὰ χρόνια ἀπὸ τὸ 1940 ὡς σήμερα εἶναι μεστὰ ἀπὸ γεγονότα συνταρακτικά, μοναδικὰ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, πράγμα πὸ κάνει ψυχολογικὰ τὴ χρονικὴ ἀπόσταση ἀκόμη μεγαλύτερη.

Ἡ 28^η Ὀκτωβρίου εἶναι ὅμως, παρ' ὅλα ταῦτα, ἀκόμη κοντὰ μας, ἀνήκει στὴ σύγχρονη, τὴ σημερινή μας ἱστορία. Ἡ ἀπόσταση τῶν σαράντα χρόνων μᾶς παρέχει τὴν ἱστορικὴ προοπτικὴ γιὰ νὰ μπορέσουμε ν' ἀποτιμήσουμε ἀντικειμενικότερα τὴ σημασία της, δὲν μᾶς ἔχει ὅμως ἀκόμη στερήσει τὴν ἄμεση, τὴ θερμὴ ἐπαφὴ μὲ τὰ

γεγονότα, πού είναι και αυτή, ακριβώς για τή σωστότερη τοποθέτηση, ανεκτίμητη.

Ἄς σταθοῦμε λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ δρόσημο τῶν σαράντα χρόνων, κι ἄς προσπαθήσουμε, γεφυρώνοντας τὰ ἐνδιάμεσα χρόνια, τὶς πίκρες, τὶς ἀπογοητεύσεις, καὶ τὶς πτώσεις καὶ τὶς ντροπές, νὰ ξαναζήσουμε τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες, τὴν ὥρα ἐκείνη πού ἄλλαξε μονομιᾶς τὰ πάντα. «Ἐχουμε πόλεμο» — σημειώνει ὁ Σεφέρης στὸ Ἑμερολόγιό του¹. «Τίποτε ἄλλο, ὁ κόσμος εἶχε ἀλλάξει. Ἡ αὐγή, πού λίγο ἀργότερα εἶδα νὰ χαράζει πάνω ἀπὸ τὸν Ὑμηττό, ἦταν ἄλλη αὐγή, ἀγνωστη».

«Ὁ κόσμος εἶχε ἀλλάξει». Οἱ ἄνθρωποι πού χύθηκαν στοὺς δρόμους, ὄχι μὲ τὸ πρόσωπο σφιγμένο ἀπὸ τὴν ἀγωνία γιὰ τὸ κακὸ πού ἐρχόταν, ἀλλὰ χαρούμενοι γιὰ τὸν ἀγώνα πού ἄρχιζε, οἱ ἐπιστρατευμένοι νέοι πού κρέμονταν ἀπὸ τὰ τραῦμα γιὰ νὰ πᾶνε νὰ ντυθοῦν τὸ χακὶ — ὅπως τὸ δείχνουν οἱ φωτογραφίες τῆς ἐποχῆς — μὲ ἐνθουσιασμό πού ἀκτινοβολοῦσε στὰ μάτια καὶ στὸ πρόσωπο, ὅλοι αὐτοὶ ἔλεγες πὼς δὲν ἦταν οἱ ἴδιοι μ' ἐκείνους πού τὴν προηγούμενη μέρα εἶχαν κοιμηθεῖ ἀγκαλιὰ μὲ τὶς μικροσκοποῦρες καὶ τὶς μικροκακίες τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὸν πιὸ μικρὸν ὡς τὸν πιὸ μεγάλον, κι ἀπὸ τὴ μιὰν ἄκρη τῆς χώρας ὡς τὴν ἄλλη, ζοῦσαν ξαφρικὰ τὴν ὑπέριστατη στιγμή πού σὲ κάνει νὰ συνειδητοποιεῖς πράγματα πού ἔμεναν ὡς τότε κρυμμένα μέσα σου καὶ γύρευαν μόνο τὴν εὐκαιρία νὰ φανερωθοῦν.

Τέτοιες ὑπέριστατες στιγμὲς δὲν εἶναι συχνὲς στὴν ἱστορία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν. Ἐκεῖνο πού ἦταν θαυμάσιο τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες, εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ἦταν πὼς ἡ εὐφροσύνη πού ἐκδηλώθηκε αὐθόρμητα καὶ σχεδὸν αὐτονόητα, δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀστόχαστης καὶ ἐπιπόλαιης αἰσιοδοξίας. Ὁχι. Ὁ κόσμος πού ξεχύθηκε στοὺς δρόμους, καὶ πιὸ πολὺ ἐκεῖνοι πού ξεκινοῦσαν, «μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χεῖλη», γιὰ νὰ πολεμήσουν, εἶχαν σαφῆ τὴ συνείδηση πὼς ὁ πόλεμος θὰ εἶναι σκληρός, πὼς ὁ ἐχθρὸς ἦταν πολὺ πιὸ δυνατὸς καὶ

1. «Μέρες Γ', 16 Ἀπρίλη 1934 - 14 Δεκέμβρη 1940», Ἀθήνα 1977, σ. 258.

πολύ πιό καλά οργανωμένος, αλλά και πώς δὲν μπορούσε νὰ γίνεῖ ἀλλιῶς· κι αὐτὸ ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς μοιρολατρικῆς ὑποταγῆς σὲ κάτι ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ τὸ ξεφύγεις, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐπιταγῆς ποὺ πηγάζει ἀπὸ ἓνα βαθύτερο ἠθικό, καὶ κυρίως ἀνθρώπινο χρέος, ἀπὸ μιὰ τίμια, ἀντοίκεια ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς. Καὶ κάτι ἀκόμη πιό σημαντικό: σαφῆς ἦταν ἡ συνείδηση, σὲ ὅλους καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ὄχι μόνο πὼς πρέπει νὰ πολεμήσουν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τί πρέπει νὰ πολεμήσουν.

Εἶναι ἀλήθεια κάτι περίεργο καὶ θαυμαστό. Ὁ λαός, ἓνας λαός φιλελεύθερος καὶ δημοκρατικός καὶ ὑπερήφανος, ζοῦσε ἐπὶ τέσσερα χρόνια ὑπὸ καθεστῶς δικτατορικό καὶ ἀνελεύθερο. Κορυφαῖοι πολιτικοί, ἀντίπαλοι τοῦ καθεστῶτος, βρῖσκονταν ἐκτοπισμένοι στὰ νησιά, φιλελεύθεροι πολῖτες εἶχαν κλειστῆ στίς φυλακές. Καὶ ἔξω, στὴν Εὐρώπη, ἀπὸ τὴν 1η Σεπτεμβρίου τοῦ προηγούμενου χρόνου, εἶχε κιόλας ἐξαπολυθεῖ ὁ Β' Παγκόσμιος πόλεμος (αὐτὸς ποὺ ἔμελλε νὰ αἵματοκυλήσει τὸν κόσμο γιὰ πέντε χρόνια καὶ νὰ τελειώσει μὲ τὴν πύρρειο νίκη στὴ Χιροσίμα) καὶ πὼς ὁ πόλεμος αὐτὸς ἔφερε ἀντιμέτωπα δύο συστήματα καὶ δύο βασικὰ ἀντίθετες νοοτροπίες, τὰ δικτατορικά, φασιστικὰ καθεστῶτα τοῦ Ἄξονα ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ τὶς δυτικὲς δημοκρατίες τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὶς δημοκρατίες ποὺ ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ γερμανικὸς ἐθνικοσοσιαλιστικὸς χεῖμαρρος κατέβαινε σιδερόφρακτος καὶ ὀλοένα πιό ἀπειλητικός· Ὁλλανδία, Βέλγιο, εἶχαν ἤδη συνθηκολογήσει· τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940 οἱ Γερμανοὶ ἔμπαιναν θριαμβευτικὰ στὸ Παρίσι, καὶ φόβος καὶ πένθος εἶχε ἀπλωθεῖ σὲ ὅλο τὸν ἐλεύθερο κόσμο. Καὶ τοὺς τρεῖς τελευταίους μῆνες τὰ γερμανικὰ ἀεροπλάνα βομβάρδιζαν ἀσταμάτητα, στὸ ἴδιο τὸ νησί της, τὴν Ἀγγλία, χωρὶς νὰ μπορέσουν νὰ τὴ γονατίσουν.

Ζοφερὴ καὶ ἀπελπιστικὴ ἡ κατάσταση παντοῦ, μὲ μοναδικὴ παραγωγή τὴν ἀντίσταση αὐτὴ ποὺ πρόβαλλε μὲ σφιγμένα δόντια, καὶ μόνη, ἐγκαταλελειμμένη ἀπὸ τοὺς συμμάχους της, ἡ Ἀγγλία. Ἄ'Ολίγο

φῶς καὶ μακρινὸ σὲ μέγα σκότος κι ἔρμος». Σὲ μιὰ τέτοια στιγμή ἦρθε ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου. Ἡ ἀπόρριψη τοῦ τελεσιγράφου τοῦ Ἰταλοῦ πρέσβη ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ - κυβερνήτη τῆς χώρας, τὸ «Λοιπὸν, πόλεμος» πὸν τοῦ εἶπε τὰ χαράματα τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ξεσηκώνει τὸν κόσμον σὲ μιὰ χωρὶς προηγούμενο ἀνάταση καὶ ὁμοφυχία. Γιατὶ τὸ «ῥχι» αὐτὸ ἦταν ριζωμένο βαθιὰ μέσα στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ καὶ ξεχύθηκε τώρα ἐνθουσιαστικὸ καὶ κυρίαρχο, γιὰ νὰ γίνῃ πράξη καὶ θυσία. («Ῥχι»), πρῶτα καὶ κύρια, στὸν ξένο πὸν ἐρχόταν νὰ πατήσῃ τὴ γῆ μας. Οἱ πόλεμοι, πὸν δὲν ἔπαψαν καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς μεγάλης αἱματοχυσίας, σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς, ἔδειξαν πόσον πρωταρχικὸ εἶναι παντοῦ καὶ πάντοτε τὸ αἶσθημα αὐτὸ πὸν δένει τὸν ἄνθρωπον μὲ τὴ γενέθλια γῆ, ὅπως δένει τὸ δέντρο μὲ τὸ χῶμα ὅπου ριζώνει. Ὁ ἀγῶνας δὲν ἦταν ὅμως μόνο γιὰ τὴ γῆ τὴν πατρικὴ· ἦταν καὶ (θὰ ἔλεγα κυρίως) καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερία. Γιὰ τὴν ἐλευθερία, γενικά, τὴν ἀνθρώπινη. Ὁ Ἕλληνας πολεμιστῆς καὶ ὁ Ἕλληνας τῶν μετόπισθεν τὸ ἤξεραν μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια, πὸς ὁ πόλεμος ἐναντίον τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δύο ἰσχυροὺς τοῦ Ἄξονα ἦταν καὶ πόλεμος ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς δικτατορίας καὶ τοῦ φασισμού, καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν λαῶν. Τὸ εἶπε ἀργότερα ὁ ποιητῆς (πολεμιστῆς ὁ ἴδιος τοῦ μετώπου) :

«Τώρα χτυπάει πιὸ γρήγορα τ' ὄνειρο μὲς στὸ αἷμα.

Τοῦ κόσμου ἡ πιὸ σωστὴ στιγμή σημαίνει :

Ἐλευθερία,

Ἕλληνες μὲς στὰ σκοτεινὰ δείχνουν τὸ δρόμο :

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ².

Ἕνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους νεκροὺς τοῦ πολέμου (Ἕνας χαμένος ἀνθυπολοχαγὸς τῆς Ἀλβανίας κι αὐτός), ὁ δημοσιογράφος Κωστής Παπαδάκης, ἔγραφε στὸ πρῶτο (καὶ τελευταῖο) γράμμα του ἀπὸ τὸ μέτωπο: ³ «Ἄς μάθουν ὅλες οἱ μανάδες πὸν ἔχουν παιδιά στὰ σύνορα, πὸς πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανες γιὰτὶ στὰ παιδιά τους ἔλαχε ὁ κλῆρος

2. Ἀπὸ τὸ «Ἄσμα ἡρωικὸ καὶ πένθιμον» τοῦ Ἑλύτη (Ἄθ. 1962, σ. 35).

3. Ἐφ. Ἐλευθερον Βῆμα, 11 Δεκεμβρίου 1940.

νά δείξουν στὸν κόσμο [στὸν κόσμο!] πὼς ἡ ἐλευθερία δὲν χαρίζεται ἀπὸ κανέναν, ἀλλὰ παίρνεται μὲ τὸ σπαθί). Λόγια, πὺν σὲ νηφάλιες στιγμὲς μπορεῖ ἴσως νὰ ἤχοῦν σὰν ρητορεία, πὺν παίρνουν ὅμως μιὰ δραματικὴ ἐγκυρότητα ὅταν ἔχουν σφραγιστεῖ μὲ τὴ θυσία.

Σὲ γραφτὰ καὶ σὲ χρονικὰ τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, περνᾷ συχνὰ ἡ λέξη («θαῦμα»). Πολλὲς φορὲς μᾶς ἔρχεται ἡ λέξη στὰ χεῖλη καὶ τὴν ξεστομίζουμε εὐκολα καὶ ἀβασάνιστα· τόσο πὺν ἡ πολλὴ χρῆση νὰ τῆς ἔχει ἀφαιρέσει τὴ λάμψη, σὰν ἓνα νόμισμα χιλιομεταχειρισμένο. Ὅμως στὴν περίπτωση ἐκεῖνη ἡ λέξη ἔχει τὴν ἐντύπωση πὼς ξαναπαίρνει τὴν πρωταρχικὴ τῆς ἀγνότητα⁴. Εἶναι τὸ γεγονός πὺν δὲν ἐρμηνεύεται μὲ τὴν τρέχουσα, συνηθισμένη λογικὴ· τὸ («θαῦμα») πὺν γεννιέται μόνο σὲ κορυφαῖες στιγμὲς, σὲ στιγμὲς «ἐνθουσιασμοῦ» (μὲ τὴν κυριολεκτικὴ σημασία τῆς λέξης), ὅταν σὰν ν' ἀστράφτει κάποιο φῶς καὶ τὸ ἄτομο ζεῖ σὲ πλήρη ἔνταση τῆ ζωῆ καὶ γνωρίζει τὸν βαθύτερο, τὸν καλύτερο ἑαυτό του. «Ἀστραψε φῶς κι ἐγνώρισεν ὁ υἱὸς τὸν ἑαυτό του».

Ἄλλοτε, μὲ ἄλλη ἀφορμὴ, εἶχα μιλήσει γιὰ τὸ «νεοελληνικὸ ἦθος»⁵, γιὰ μιὰ ιδιαίτερη καὶ ἀνεπανάληπτη ἀντιμετώπιση ἀπὸ τὸν Νεοέλληνα τῆς ζωῆς, μιὰ ιδιαίτερη στάση ἀπέναντι στὰ προβλήματα τῆς, μιὰ βασικὴ κατευθυντήρια γραμμὴ μέσα στὴν πολυμορφία τῶν ἐκδηλώσεών τῆς. Ἡθος ν ε ο ε λ λ η ν ι κ ὸ — κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ βασικὸ γενικότερα ἐ λ λ η ν ι κ ὸ ἦθος. Ἡ ιδιαίτερη ἀπόχρωση πὺν ἔχουν στὴ γλώσσα μας ὀρισμένες λέξεις ἢ ἐκφράσεις καὶ πὺν γι' αὐτὸ δὲν μποροῦν νὰ μεταφερθοῦν σὲ ἄλλη γλώσσα χωρὶς νὰ χάσουν τὸ ιδιαίτερο ἄρωμά τους, λέξεις ὅπως ψ υ χ ἠ ῆ, ψ υ χ ω μ ἔ ν ο ς, κ α ρ δ ι ἄ, π α λ ι κ ἄ ρ ι, λ ε β ἔ ν τ η ς, ἡ λαϊκὴ σοφία, τὸ χιοῦμορ, ὁ ἔντεχνος

4. Ἀκόμη καὶ ὁ Σεφέρης, πὺν προσέχει ὅσο κανένας ἄλλος στὴν κυριολεξία, μίλησε γιὰ τὸ «θαῦμα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνώνυμου στρατοῦ μας», «Μέρες Δ', 1 Γενάρη 1941-31 Δεκέμβρη 1944», Ἄθ. 1977, σ. 33.

5. Α. Πολίτης, «Νεοελληνικὸν ἦθος. Ἡ μορφή τοῦ ἀγωνιστῆ», Θεσσαλονίκη 1957, [= «Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας», Δεύτερη σειρὰ (Θεσσαλονίκη, χ.χ.), σσ. 11 - 37].

λαϊκὸς λόγος καὶ κυρίως τὸ δημοτικὸ τραγούδι, τέλος τὸ ὑψηλότερο ἀνθρώπινο συναίσθημα, τὸ θρησκευτικὸ, στὴν ἐντελῶς ἰδιαίτερη μορφή πὸν παίρνει στὴ γνήσια του νεοελληνικὴ ἔκφραση — ὅλ' αὐτά, στὸ ποσοστὸ πὸν ξεχωρίζουν καὶ διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τὰ ἀνάλογα φαινόμενα ἄλλων λαῶν, μᾶς βοηθοῦν νὰ συλλάβουμε αὐτὸ πὸν ὀνομάσαμε (νεοελληνικὸ ἦθος).

Τὸ νεοελληνικὸ αὐτὸ ἦθος, σὰν ὁ βαθύτερος πυρήνας τῆς ὑπαρξῆς μας, φυσικὸ εἶναι νὰ φανερώνηται περισσότερο ἄδολο καὶ ἀναγνωρίσιμο στὶς μεγάλες, στὶς κρίσιμες ἱστορικὲς στιγμὲς. Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα πρὶν ἀπ' ὅλα, ἡ πιὸ συνειδητὴ ἀσφαλῶς ἔκφραση τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ στὸν τομέα τῆς πράξης, μᾶς δίνει παράλληλα σὲ θαυμαστὴ ἀφθονία καὶ στὴν πιὸ γνήσια μορφή τὰ γνωρίσματα τοῦ (νεοελληνικοῦ ἦθους).

Τέτοια κορυφαία στιγμή τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, σὰν τὸ Εἰκοσιένα, εἶναι καὶ ὁ πόλεμος τοῦ 1940. Ἐξάρσεις (ὅπως καὶ πτώσεις) ἔχει καὶ ἄλλες ἢ πρόσφατη ἱστορία μας: τὸν Μακεδονικὸ ἀγῶνα, τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους· ἀλλὰ τὸ Σαράντα εἶναι κάτι ἄλλο. Δὲν εἶναι (πιστέψτε με) εὐκόλος λόγος ἀστόχαστα ριγμένος στὴ συνηθισμένη ρητορικὴ τῶν πανηγυρικῶν. Θὰ παραπέμψω καὶ πάλι στὸ Σεφέρη, πὸν εἶπε, ὅσο ἀκόμη κρατοῦσε ὁ πόλεμος καὶ μὲ τὸ βᾶρος πὸν ἔδινε στὴν κάθε λέξη: «Ὁ σημερινὸς πόλεμος τῆς πατρίδας μας — δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ τὸ ποῦμε — εἶναι μιὰ συνέχεια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21»⁶. Δύο (οἱ δύο) κορυφαῖες στιγμὲς. Καὶ τὸ Σαράντα, ὅπως καὶ τὸ Εἰκοσιένα, μιὰ ἔκφραση τοῦ (νεοελληνικοῦ ἦθους).

Πῶς ἀντίκριζε ὁ πολεμιστὴς τῆς Ἀλβανίας, καθὼς εἶχε κάθε μέρα ν' ἀντιπαλέψει μὲ τὸ θάνατο, μὲ τὰ χιόνια, τὴν πείνα, πῶς ἀντίκριζε τὸν ἀγῶνα πὸν εἶχε ἀναλάβει, ποιὲς ἦταν οἱ σκέψεις του, οἱ σκέψεις τοῦ ἀπλοῦ φαντάρου ἀπὸ τὴν Ἠπειρο ἢ τὸ Μοριά, καὶ ποιὰ

6. Στὴ διάλεξή του γιὰ τὸν Μακρυγιάννη στὴν Ἀλεξάνδρεια, «Δοκιμὲς», 2η ἔκδ., Ἀθ. 1962, σ. 184.

ἔκφραση ἔδωσε στοὺς στοχασμούς του; Καὶ πῶς εἶδαν οἱ ἄλλοι, πὸν δὲν τοὺς ἔλαχε ἢ μοῖρα νὰ πολεμήσουν, πῶς εἶδε ὁ λαὸς τὸν ἀγῶνα στὰ ἀλβανικὰ βουνά, καὶ μὲ ποιὸ τρόπο ἔδωσε ἔκφραση στὰ αἰσθήματα του; Ἔνα μικρὸ πεζὸ τοῦ Βλαχογιάννη ἐπιγράφεται («Ἔτσι ἦταν») ⁷. Ἔνας γέρος ἀγωνιστῆς στὸ Μεσολόγγι, πὸν εἶχε λάβει μέρος στὴν Ἔξοδο, πηγαίνει στὴ λιτανεία τὴν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς, κι ἐκεῖ ἀκούει τὸν πανηγυρικό. «Μὰ ὁ λόγος εἶν' ἀτέλειωτος. Ὁ γέρος ἀκούει, καὶ δὲν καταλαβαίνει. Ἀκούει καὶ καρτερεῖ· σὰν κάτι φαίνεται νὰ καρτερεῖ. . . — Ὡρὲ δὲν ἦταν ἔτσι! κρᾶζει μὲ δυνατὴ φωνή». Ἀφήνει τὴ γιορτὴ καὶ γυρίζει σπίτι του, ὅταν ἀκούει ἕναν τυφλὸ χωριάτη διακονιάρη νὰ παίζει τὴ λύρα του καὶ νὰ τραγουδᾷ τὸ δημοτικὸ τραγούδι τοῦ Μεσολογγιοῦ. Ὁ γέρος ἀκούει, κλαίει, καὶ στὸ τέλος φωνάζει: «Νά, ὦρέ, ἔτσι ἦτανε!».

Τὸ δημοτικὸ μοιρολόγι πὸν ἀποτύπωνε τόσο ἔγκυρα τὸ ἥρωικὸ κατόρθωμα τῆς Ἐξόδου, αὐτὸ λειτούργησε στὴν περίπτωση τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου; Καὶ λειτούργησε μὲ τὸν ἴδιο ἔγκυρο τρόπο πὸν εἶχε λειτουργήσει τὸν καιρὸ τοῦ Ἀγῶνα; Θὰ δοῦμε προχωρώντας μερικὰ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ 40 - 41. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο μὲ τὴν ἀνώτερη μορφή τοῦ τραγουδιοῦ πὸν δίνει ἔκφραση στὰ αἰσθήματα του ὁ λαός. Τὰ λαϊκὰ τραγούδια τῶν πόλεων, τὰ ἀδέσποτα στιχάκια, ἀκόμη καὶ τὰ ἑλαφρὰ καὶ τὰ σατιρικά τραγούδια τῶν ἐπιθεωρήσεων, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πὸν τὰ τραγουδᾷ ὁ λαὸς καὶ γίνονται κι αὐτὰ τραγούδι λαϊκό, ὅλα, μὲ τὸ δικό του τρόπο τὸ καθένα, ἐκφράζουν τὴ λαϊκὴ συμμετοχὴ καὶ καθρεφτίζουν τὸ λαϊκὸ πνεῦμα.

Στίχοι καὶ μελωδίες τῆς ἐποχῆς, γελοιογραφικὰ σκίτσα, λαϊκὲς λιθογραφίες, φωτογραφίες ἀπὸ τὴ μάχη ἢ ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τῶν στρατιωτῶν στὸ μέτωπο ⁸, ὅλ' αὐτὰ μᾶς βοηθοῦν νὰ ξαναζήσουμε τίς

7. Στὰ «Μεγάλα χρόνια», Ἀθ. 1930, σ. 121.

8. Ὑπάρχει πλούσια συλλογὴ στὸ Πολεμικὸ Μουσεῖο, καθὼς καὶ γελοιογραφίες τῶν Φ. Δημητριάδη, Σ. Πολενάκη κ.ἀ., καὶ πλούσιο ἀκόμη φωτογραφικὸ ὄλυκ. Εὐχαριστῶ τὸν διευθυντὴ ἀντιστράτηγου κ. Π. Πολιτάκη καὶ τὸν ἀντισυνταγματάρχη κ. Στ. Μαθιουλάκη γιὰ τὴν πρόθυμη βοήθειά τους.

στιγμές ἐκεῖνες τῆς θαυμαστῆς εὐφυχίας, «τὸ ὀμαδικὸ αἴσθημα (πάνω στὸ μέτωπο) τῆς ὀρμῆς, τοῦ κεφιοῦ, τῆς θυσίας»⁹. Θὰ σταματήσουμε σὲ δύο στοιχεῖα, πὺν θὰ μᾶς δώσουν πιὸ αὐθεντικὰ τὸ ὑψηλὸ ἐκεῖνο καὶ ἀνεπανάληπτο πνεῦμα. Πρῶτα πρῶτα ἀφηγήσεις ἢ ἐπιστολές τῶν ἰδίων τῶν πολεμιστῶν, κι ὕστερα λαϊκὰ καὶ δημοτικὰ τραγούδια, πὺν ξαναπλάθουν στὸ δικό τους κόσμον τὸν ἀγῶνα καὶ τὸν ἥρωισμό ἐκείνων.

Γράμματα ἀπὸ τὸ μέτωπο, ἢ γράμματα τῶν δικῶν τους πρὸς τοὺς πολεμιστές, δημοσιεύονταν ἀρκετὰ καὶ ὅσο κρατοῦσε ὁ πόλεμος. Δημοσιεύονταν στίς ἐφημερίδες, κάποτε καὶ μὲ τὸν (κάπως στομφώδη) τίτλον «Ὀμιλεῖ ἢ ἑλληνικὴ ψυχὴ»¹⁰. Μερικὰ εἶναι συγκινητικὰ, ἔχεις ὁμως τὴν ἐντύπωση πὺς ἔχουν ἐλίτηδες διαλεχτεῖ, κάποτε (στὰ γράμματα ἰδίως τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὰ μετόπισθεν) πὺς εἶναι ἴσως καὶ ὑπαγορευμένα. Λεῖπει ἢ ζεστασιὰ καὶ ὁ οἰκειὸς τόνος πὺν δίνει τὴν ἀξία σ' ἓνα γράμμα. Καὶ ἀφηγήσεις ἀγωνιστῶν ἔχουμε πολλές, ἄλλες ἀποτυπώσεις ἀπλές, σὰν εἶδος ἡμερολογίου (πὺν εἶναι γιὰ τὴν ἔρευνά μας καὶ οἱ πιὸ χρήσιμες), καὶ ἄλλες, σημαντικὲς βέβαια καὶ αὐτές, μετουσιωμένες ὁμως σὲ πεζογραφικὰ λογοτεχνικὰ κείμενα¹¹ (τέτοια εἶναι κατ' ἐξοχὴν τὸ «Πλατὸν Ποτάμι» τοῦ Γιάννη Μπεράτη καὶ οἱ «Ἀρματωμένοι» τοῦ Λουκῆ Ἀκριτά).

Τὰ γράμματα τῶν πολεμιστῶν πὺν ἔχουμε δὲν εἶναι πολλὰ (ἢ δὲν μπόρεσα ἐγὼ νὰ βρῶ πολλά). Θ' ἀξιζε, ἀλήθεια, νὰ ἐπιχειρηθεῖ κάποτε μιὰ τέτοια ἔρευνα καὶ νὰ δημοσιευτοῦν μερικὰ πὺν θ' ἀποτελοῦσαν μαρτυρίες ἀπὸ τίς πιὸ αὐθεντικές. Θὰ περιοριστῶ ν' ἀναφέρω

9. Σ ε φ έ ρ η ς, «Μέρες Δ'», σ. 73.

10. Π.χ. ἐφ. Ἑστία, 14 Νοεμβρίου 1940 (διαλεγμένα ἀπὸ τὸν πολιτικὰ ἐπιστρατευμένο καθηγητὴ Ν. Ἐξαρχόπουλον).

11. Βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ S. Nicosia, *La guerra di Albania nella letteratura neoellenica. I diari dei protagonisti*, στὸ: «Miscellanea Neogreca». *Atti del I Convegno Nazionale di Studi Neogreci, Παλέρμιον 1976* (*Atti della Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo, Suppl. N. 8*), σσ. 89 - 95 (εἰδ. σ. 90, ὅπου γίνεται αὐτὸς ὁ διαχωρισμός). Πρβ. καὶ Γ λ υ κ ε ρ ί α Π ρ ω τ ο π α π ᾶ - Μ π ο υ μ π ο υ λ ῖ δ ο υ, «Πεζογραφικὰ κείμενα τοῦ πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς», Ἰωάννινα 1974.

μόνο ένα, όχι άπλοῦ πολεμιστῆ αὐτό, ἀλλὰ πρωταγωνιστῆ τοῦ πολέμου, τοῦ συνταγματάρχη Δαβάκη, πὸν φυλάσσεται (σὲ φωτοαντίγραφο) στὸ Πολεμικὸ Μουσεῖο. Ὁ Κωνσταντῖνος Δαβάκης, ἀπὸ τοὺς πιὸ ἥρωικούς καὶ συνάμα τοὺς πιὸ σεμνοὺς ἀγωνιστές, τραυματίστηκε βαριά τὶς πρῶτες κιόλας ἡμέρες τοῦ πολέμου, στὶς 3 Νοεμβρίου, στὴν τριήμερη μάχη μπρὸς ἀπὸ τὸ χωριὸ Φούρκα - Ταμπάρι, ἐπὶ κεφαλῆς ὁ ἴδιος τῶν ἀνδρῶν του, στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ πυρός. Νοσηλευόμενος στὸν Εὐαγγελισμό ἀπευθύνεται, στὶς 31 Ἰανουαρίου τοῦ 1941, πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς κοινότητος Φούρκας, καὶ τοὺς γράφει : «Καὶ ὅταν ἐξέλθω τοῦ νοσοκομείου θὰ ἀγοράσω καὶ θὰ σᾶς ἀποστείλω τὰ διὰ τὸν ναὸν Προφήτου Ἑλίας [στὸ ὕψωμα τῆς Φούρκας] ἀφιερώματά μου. Ἀσφαλῶς θεῖα χάρις κατηύθυνε τὴν σκέψιν μας καὶ τὴν καρδίαν μας διὰ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν εὐλογηθεῖσαν καὶ θεόθεν ἐνισχυθεῖσαν ἀντεπίθεσίν μας μὲ τὰς ἐλαχίστας δυνάμεις πὸν εἶχομεν ἀνὰ χεῖρας». . . «Θὰ σᾶς ἀποστείλω τὰ διὰ τὸν ναὸν Προφήτου Ἑλίας ἀφιερώματά μου». — «Τότε ἔφκιασα ντουφέκι ἀσημένιον, πιστόλες καὶ ἄρματα καὶ ἓνα καντήλι καλὸ. Καὶ ἄρματομένος καλὰ καὶ σνγυρισμένος τὸ πῆρα καὶ πῆγα εἰς τὸν προστάτην μου καὶ εὐεργέτην μου καὶ ἀληθινὸν φίλον, τὸν Ἀι-Γιάννη, καὶ σώζεται ὡς τὴν σήμερον». Μακρουγιάννης¹².

Οἱ ἀφηγήσεις τῶν πολεμιστῶν εἶναι μαρτυρίες ἐξίσου ἀθθεντικῆς μὲ τὰ γράμματα. Καὶ τέτοιες ἔχομε εὐτυχῶς ἀρκετές. Θὰ περιοριστῶ στὸ «Ἡμερολόγιο ἐνὸς ἀνθυπολοχαγοῦ» (ὅπως ρητὰ σημειώνεται στὸν ὑπότιτλο) τοῦ Νίκου Καραντώνη¹³, ἓνα βιβλίον γραμμένο χωρὶς ἀξιώσεις λογοτεχνικῆς καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς πιὸ ἀξιόπιστο. Ὁ σνγγραφέας ἔζησε ὅλες τὶς περιπέτειες τοῦ πολέμου, ἀπὸ τὶς 28 Ὀκτωβρίου πὸν ἐπιστρατεύτηκε ὡς τὴν τραγικὴ ὑποχώρηση καὶ τὴ διάλυση τοῦ μετώπου, γιὰ νὰ φτάσει, τὸν περισσότερο δρόμον πεζοπορῶν-

12. (Ἀπομνημονεύματα), ἔκδ. Βασιονάκη, 1, σ. 113.

13. Νίκου Καραντώνη, «Πόλεμος. Τὸ ἡμερολόγιο ἐνὸς ἀνθυπολοχαγοῦ (28 Ὀκτωβρίου 40 - 26 Ἀπριλίου 41)», Ἀθ., Ἰκαρος, χ.χ. [1945].

τας, τσακισμένος στην Ἀθήνα. Ὅλον τὸν καιρὸ τῆς ἐκστρατείας κρατοῦσε σημειώσεις «σ' ἓνα μπλόκ (ὅπως γράφει) ἀκουμπώντας πότε στὸ γόνατο μέσα σὲ ἀρβανίτικες καλύβες, πότε στὶς πέτρες μέσα στὸ χαράκωμα». «Ἔτσι ὅπως τὶς εἶχα κρατήσει (μᾶς λέει) τὶς ἀντιγράφοι τώρα ἐδῶ». Καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τὸ ἀμφισβητήσουμε. Παντοῦ ἄλλωστε ἡ ἀφήγηση πείθει ἀπὸ μόνη της γιὰ τὴ γνησιότητά της. Ὁ πόλεμος εἶναι σκληρός, οἱ Ἴταλοὶ ἀντιστέκονται μὲ λύσσα, τὰ κακοτράχαλα βοννά κάνουν ἀκόμη πιὸ δύσκολη τὴν ἐπιχείρηση· ἀλλὰ καὶ ἀπὸ παντοῦ, σὲ κάθε λεπτομέρεια, ἀναπηδᾷ πάντοτε τὸ πνεῦμα τῆς ὁρμῆς καὶ τοῦ πεισματωμένου ἀγώνα. «Ἐκινῶ μὲ τοὺς ἄντρες μου τροχάδην. Οἱ Ἴταλοί, εὐθὺς μόλις μᾶς εἶδανε, ἀρχίζουν ἐναντίον μας μιὰ φοβερὴ βροχὴ μὲ πολυβόλα. Δὲν εἶχαμε προχωρήσει οὔτε ἑκατὸ μέτρα, ὅταν ἀρχίσανε νὰ πέφτουν χτυπημένοι ἀπὸ τὶς ἐχθρικές σφαῖρες οἱ πρῶτοι στρατιῶτες μου. Καὶ μὲ ὄλο τὸ σφοδρὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, ἡ διμοιρία πρέπει νὰ φτάσει στὸν ἀντικειμενικὸ τῆς σκοπὸ, ἡ διαταγὴ εἶναι ρητὴ. Τρέχουμε, ὀλοένα τρέχουμε. Τώρα φτάσαμε στὸ ἴσωμα ἀπ' ὅπου ἀρχίζει ὁ ἀνήφορος γιὰ τὸ [ῥῥωμα] 1878. Ἐδῶ πιά μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὶς θέσεις τῶν Ἴταλῶν. Τὰ ἐχθρικά πυρὰ δυναμώσανε, μὰ κι ἐμεῖς πλησιάζουμε ὄλο καὶ περισσότερο. Πενήντα μέτρα μᾶς χωρίζουνε ἀπ' τὴν πρώτη γραμμὴ τους. Ξαφνικά, ἀκούω μιὰ δυνατὴ φωνή: “Φεύγουν οἱ Ἴταλοί, κύριε ἀνθυπασπιστά, νὰ τοὺς κνηγήσουμε!”. Εἶναι ὁ δεκανέας Πετρόπουλος, ἓνα λαμπρὸ παλικάρι ἀπὸ τὴν Κατερίνη» (σ. 14). 15 Νοεμβρίου. «Σὲ λίγο μπαίνουμε στὸ χωριὸ Νικολίτσα. Ἐνας πονηρὸς γερο-Ἀλβανὸς φωνάζει μὲ τὴν ἀρβανίτικη προφορὰ του: — Ζήτω Γκρέκο, ζήτω βασιλιὰ Γκιῶργκο! Μιὰ ἀνατριχίλα περνάει ὄλο μου τὸ κορμί. Εἶναι ἀλήθεια λοιπόν, σκέφτομαι, πὼς ξαναζοῦμε οἱ Ἕλληνες τέτοιες δοξασμένες μέρες ἢ ὄνειρεύομαι;» (σ. 12).

Δὲν ἀπολείπει καὶ τὸ χιοῦμορ: 6 Ἰανουαρίου. «Θά ῥθει, μοῦ πε ὁ λοχαγός, ὁ στρατηγὸς νὰ μᾶς ἐπιθεωρήσει. Γι' αὐτὸ βάλε τοὺς ἄντρες σου νὰ ξυριστοῦν καὶ νὰ καθαριστοῦν λιγάκι. Γύρισα καὶ τὰ ῥπα στοὺς στρατιῶτες, μὰ αὐτοὶ βάλανε τὰ γέλια. Δῶσε μας, μοῦ εἶπανε, ξυρά-

φια, δῶσε μας τσατσάρες, δῶσε μας σαπούνι. . . Ἐπὶ αὐτὰ ὁ λόγος δὲν ἔχει οὔτε γιὰ δεῖγμα. Κι ἔτσι ὅλοι οἱ στρατιῶτες, ἔχτοσ ἀπὸ δυὸ τρεῖς πὸν ἔχουνε δικό τους ξυράφι, τρέφουνε ἀποστολικὲς γενειάδες καὶ κόμη πὸν θὰ τὴ ζήλευε κι ὁ μακαρίτης ὁ Κολοκοτρώνης. Μαλλιά, γένια, μουστάκια καὶ λέρια τοὺς δίνουν μιὰ φοβερὴ ὄψη, κι ἴσως νὰ ᾖναι κι αὐτὸς ἓνας λόγος πὸν τρέμουνε τὰ γόνατα τῶν Ἰταλῶν ὅταν τοὺς ἀντικρίζουνε. Ἐν δὲν τοῦ ἀρέσουμε τοῦ στρατηγοῦ, ἄς μᾶς κόψει δυὸ μέρες περιορισμό, φώναξε κάποιος μάγκας τῆς διμοιρίας. Ἐς μᾶς κόψει καλύτερα τὴν ἔξοδο τῆς Κυριακῆς γιὰ νὰ μὴν ξοδευτοῦμε, συμπλήρωσε ἄλλος. Ἐλλὰ ἂν κι ὀλόκληρη τὴ μέρα περιμέναμε τὸν στρατηγό, ὁ στρατηγὸς δὲν φάνηκε. Τί θέλει ἢ ἀλεποῦ στὸ παζάρι, καλὰ εἶμαι ἐδῶ πὸν κάθομαι, θὰ σκέφτηκε ὁ στρατηγός, λέει ὁ λοχίας Κωνσταντινίδης».

Μιὰ συγκλονιστικὴ ἀφήγηση, ἀπὸ τὶς πεισματικὲς μάχες στὴν Τρεμπεσίνα, παραθέτει ἡ Ἑλλη Παπαδημητρίου στὴν ἀξιόλογη συλλογὴ τῆς «Ἐο κοινὸς λόγος»¹⁴. Ἐο ἀφηγητὴς εἶναι ἀνάπηρος τοῦ πολέμου, ἓνας ἀνώνυμος πολεμιστῆς τῆς πρώτης γραμμῆς τοῦ μετώπου, ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς. Ἐ ἀνωνυμία αὐτὴ ἓνὸς ἀνθρώπου πὸν πληγώθηκε στὴ μάχη πὸν περιγράφει καὶ ἔμεινε ἀνάπηρος, δίνει στὴν ἐξιστόρηση τὴ δραματικὴ τῆς αὐθεντικότητα. «Πουθενὰ κούφιος ἠρωισμός, κούφιος πόνος», παρατηρεῖ ἡ ἐκδότρια (σ. 5).

Ἐο ἀφηγητῆς, πὸν τὸ σύνταγμα τοῦ βρισκόταν ὡς τότε στὴν πρώτη σειρὰ ἐφεδρείας στὸν κεντρικὸ τομέα τοῦ μετώπου, ἔχει προωθηθεῖ ὡς τοὺς πρόποδες τῆς Τρεμπεσίνας, καὶ ἡ μονάδα τοῦ πῆρε τὴ διαταγὴ νὰ ἀνέβει τὸ βουνό. «Παρὰ τὴν πείνα καὶ τὴν κούραση, ὁ ἐνθουσιασμός μας ἦταν πραγματικός. . . Ἐρχισε ἡ ἀνάβαση στὸ πανύψηλο βουνό». Γκρεμοί, κρύο φοβερό, τὸ χιόνι παγωμένο. «Ἐγὼ ἀγκαλιασμένος μὲ δύο ἄλλους συναδέλφους μου, κάναμε σημειωτὸν καὶ

14. «Ἐο κοινὸς λόγος, ἀφηγήματα». Παρουσίαση - ἐπιμέλεια Ἑλλη Παπαδημητρίου, 2η ἐκδ., Ἐθ., Κέδρος, 1975, σσ. 101 - 106.

προσπαθούσαμε να ζεσταθοῦμε με τὰ χιῶτα μας, ἀλλὰ τὰ χιῶτα μας ἀμέσως παγώνανε». Οἱ Ἴταλοί, ἀπὸ τὶς ὀχρὲς θέσεις τους, καμουφλαρισμένες στὰ χιόνια, βάλλον ἐναντίον τους με ἀραιὰ πυρὰ ὄλων. «Ὅμως καὶ οἱ ὄλοι τῶν Ἴταλῶν δὲν μᾶς ἐνοχλοῦσαν καθόλου σχεδὸν κι ἐμᾶς, ἂν ἔφτανε κανένας κοντά μας, βούλιαζε κι ἔσκαγε στὸ βαθὺ χιόνι. Διασκεδάσαμε. Ἔτσι πέρασε ἡ μέρα, ὅποτε τὸ σούρουπο ξαφνικὰ πήραμε διαταγὴ γιὰ προέλαση. Ἡ χαρὰ μας ἦταν μεγάλη, ἐπιτέλους νὰ δώσουμε μάχη. Οἱ προηγούμενες νίκες μᾶς κάνανε νὰ πιστεύουμε πὼς ὅταν θὰ μᾶς δοῦν οἱ Ἴταλοὶ θὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια. Ξεκινήσαμε τραγουδώντας. . . Τὸ ἐπιτελεῖο τοῦ τάγματος εἶχε τοποθετήσῃ σὲ ὀρισμένα ὑψώματα τοὺς σαλπικτές. Ἀπὸ κεῖ δόθηκε ἡ ἐντολὴ γιὰ ἐπίθεση. Χυθήκαμε μπρὸς μ' ἐνθουσιασμὸ καὶ με ἐφ' ὄπλου λόγῃ. Παντοῦ μᾶς φτάνανε οἱ σάλπιγγες : «Προχωρεῖτε». Θυμᾶμαι πὼς μου φάνηκε κάτι ὑπέροχο. Μὰ τὰ πυρὰ τῶν Ἴταλῶν εἶναι πολὺ πυκνά, προχωροῦμε με μεγάλη προσοχή. . . Ὁ οὐρανὸς ἦταν κατακάθαρος καὶ εἶχε ἓνα φεγγάρι, σὰν προβολέας φώτιζε τὴν περιοχὴ. Οἱ σάλπιγγες δὲν σταματοῦσαν. Φτάσαμε κι ἐμεῖς στὶς ἰταλικὲς γραμμές, μὰ καθηλωθήκαμε. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἴταλῶν σὲ ὄπλα μᾶς ἀφάνισε. Εἶχαμε πολλὲς ἀπώλειες.

»Ἐγὼ βρισκόμουνα με τριάντα περίπου συναδέλφους μου σ' ἓνα ὑψωματάκι κοντὰ στὸν ἐχθρὸ, ἀκοῦμε καὶ τὶς φωνές τους. Ἐχομε ξαπλώσει χάμω καὶ τοὺς χτυπᾶμε. Τὰ αὐτόματά μας εἶναι δύο ὄπλο-πολυβόλα καὶ μάλιστα τὸ ἓνα πότε πότε παθαίνει ἐμπλοκὴ, τ' ἄλλο δουλεύει κανονικά. Θυμᾶμαι πὼς ὁ σκοπευτὴς του, ἓνας λεβέντης ἀπὸ τὴν Τρίπολη, ἔβριζε καὶ γάζωνε με μίσος. Ἦθελε νὰ προχωρήσει, δὲν μπορούσε νὰ συγκρατηθεῖ, ἀπ' τὰ πόδια τὸν κρατοῦσε ὁ δεκανέας.

»Τὰ χέρια μου ἔχουνε παγώσει καὶ με δυσκολία γεμίζω τὸ ὄπλο μου. Δίπλα μου εἶναι ξαπλωμένος ὁ δεκανέας αὐτὸς ἀπὸ τὴν Τρίπολη, ὅπου ἄκουσα μόνον ἓνα «ντίν». γυρίζω, βλέπω μιὰ σφαῖρα τὸν εἶχε βρεῖ στὸ κεφάλι, τρύπησε τὸ κράνος καὶ τὸν ἄφησε ξερό. Δὲν πρόφτασε νὰ πεῖ τίποτα, μόνον προσπάθησε νὰ σηκωθεῖ. Σηκώθηκε

στά γόνατα, ἐγὼ ἄπλωσα τὸ χέρι καὶ τὸν τράβηξα κάτω γιὰ νὰ τὸν προφυλάξω : “Τί κάνεις; Θὰ σκοτωθεῖς...”, τοῦ λέω, μὰ ἦταν νεκρός. Τότε κατάλαβα φρίκη καὶ τραβήχτηκα πάρα κάτω. Φώναξα ἓνα φίλο καὶ ἀνάψαμε τσιγάρο. “Ἐμαθα πὼς ὁ λοχαγὸς μας σκοτώθηκε, καθὼς κι ὁ διμοιρίτης ποὺ ἀνέλαβε τὸν λόχο, πάει κι αὐτός. Ἐπίσης ἓναν ἄλλο διμοιρίτη δάσκαλο, μιὰ ριπή τοῦ ἔσπασε τὰ πόδια. Στὴ χαράδρα ὅπου εἶχαμε πέσει κάπνιζαν οἱ ὄλμοι, τ’ αὐτόματα κάπου κάπου τὴ φωτίζανε μὲ προβολεῖς, χαλασμός. Οἱ ἐνθουσιασμοὶ καὶ τὰ τραγούδια πᾶνε καὶ δὲν πετύχαμε τὸν ἀντικειμενικό μας σκοπὸ. “Ἄν οἱ Ἴταλοὶ εἶχανε προχωρήσει πρὸς τὶς θέσεις μας, δὲν θά’μενε κανένας ἀπὸ μᾶς».

Ὁ ἀφηγητὴς ἐξιστορεῖ παρακάτω τὸν τραυματισμὸ καὶ τὴ μεταφορά του σὲ ὄρεινὸ χειρουργεῖο, καὶ καταλήγει μὲ τὶς κοφτερὲς αὐτὲς, λιγὲς φράσεις : «Κάποιος στρατιώτης ἔσκισε τὶς ἀρβύλες μου μὲ μαχαίρι. Εἶχα πάθει καὶ κροσπαγήματα. Κάπου ἐξήντα παλικάρια εἶχανε χαθεῖ ἐκεῖνη τὴ νύχτα. Τὴν ἄλλη μέρα οἱ Ἴταλοὶ ἐγκαταλείψανε τὴν Τρεμπεσίνα».

Αὐτὰ οἱ ἴδιοι οἱ πολεμιστὲς. Καὶ ἡ ἀντανάκλαση τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα καὶ τῆς θυσίας στὸ λαό; στὸν ἀπλὸ λαὸ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς ὑπαίθρου, εἴτε βρῖσκεται κοντὰ στὰ πεδία τῆς μάχης, στὴν Ἡπειρο, εἴτε μακριά, στὴν Κρήτη, τὰ Δωδεκάνησα, τὴν Κύπρο; Τὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι δίχως ἀμφιβολία τὸ μέσο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ λαὸς ἔδωσε παλαιότερα τὴν ἐγκυρότερη ἔκφραση στὸν κόσμον του — καὶ ἐκεῖνο (εἶπαμε) ποὺ καθρεφτίζει καλύτερα ἀπὸ καθετὶ τὸ «νεο-ελληνικὸ ἦθος». Ἐκκινημένο μὲ τὴν ἐξύμνηση τῶν ἡρωικῶν κατορθωμάτων τῶν ἀκριτῶν τὸν 9ο καὶ τὸν 10ο αἰῶνα, ἔχει σὲ ὅλους τοὺς κατοπινοὺς αἰῶνες μιὰ ἐντονη παρουσία, μὲ τελευταία φάση καὶ κορύφωση τὸ κλέφτικο τραγούδι. Ἄλλὰ καὶ στὰ νεώτερα χρόνια τὸ δημοτικὸ τραγούδι δὲν παύει νὰ ζεῖ καὶ νὰ λειτουργεῖ μέσα στὸ λαϊκὸ χῶρο, ἔστω καὶ μὲ μειωμένη δύναμη δημιουργικὴ καὶ ποιητικὴ, ἰδίως στὴν κατηγορία τῶν ἱστορικῶν τραγουδιῶν, ὅπου ἔχουμε τραγούδια

π.χ. για τὸν Παῦλο Μελά, τὸν πόλεμο τοῦ 1912, τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Τέτοια τραγούδια ἔχουμε καὶ για τὸν πόλεμο τοῦ Σαράντα, για τὴν Κατοχὴ καὶ για τὴν ἀντίσταση¹⁵. Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιοχές, παρατηρεῖ νεώτερος ἐρευνητής,¹⁶ «τὸ δημοτικὸ τραγούδι δὲν συντηρεῖται ἀπλά, μὰ παρουσιάζει καὶ μιὰ ἀξιόλογη προσαρμοστικότητα στὰ καινούρια δεδομένα, ἢ ὁποῖα ἐκδηλώνεται μὲ τὴ δημιουργία νέων συνθέσεων καὶ νέων εἰδῶν, ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς σύγχρονες ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς συνθῆκες».

Μερικὰ ἀπὸ τὰ τραγούδια αὐτά, τὰ πιὸ ἀπλά, εἶναι αὐτοσχέδια, σὲ μικροὺς εὐκολοὺς στίχους, ἱαμβικοὺς ἢ τροχαϊκοὺς, χωρὶς βέβαια κανένα ποιητικὸ χάρισμα, ποὺ μαρτυροῦν ὅμως τὸν ἐνθουσιασμό καὶ τὴν αἰσιοδοξία τοῦ αὐτοσχεδιαστῆ. Ἐνα παρόμοιο τετράστιχο, δημιουργήμα ἑνὸς ἀγράμματος στρατιώτη τοῦ 1940, ἔχει καταγράψει παλαιότερα ὁ κ. Κ. Θ. Δημαρᾶς :

Καὶ εἰς τὴν Ἑπειρο ἐκεῖ
θὰ κάμουν θαύματα οἱ Γραικοί,
θὰ δουλέψει τὸ τουφέκι,
σὰ βροντὴ κι ἀστροπελέκι¹⁷.

Ὁ κ. Δημαρᾶς πολὺ εὖστοχα τὸ παραβάλλει μὲ τὸ τετράστιχο ἑνὸς ἄλλου ἀγράμματος τραγουδιστῆ, τοῦ Τσοπανάκου, ποὺ ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια πιὸ πρὶν ἔλεγε για τὴ μάχη τοῦ Λάλα :

Ἄπ' τὸ τουφέκι τὸ πολὺ
στὸν Ἄδη πῆγεν ἡ βοή,
καὶ τ' ἀκοῦσαν οἱ ἀντρείωμένοι
καὶ χαρῆκαν οἱ καημένοι.

15. Βλ. κυρίως Τάκης Ἀδάμος, «Τὸ λαϊκὸ τραγούδι τῆς ἀντίστασης», 2η ἔκδ., Ἀθ. 1977. Θ. Δετοράκης, «Ἀνέκδοτα δημοτικὰ τραγούδια τῆς Κρήτης», Ἡράκλειον 1976. Ἐρ. Γ. Καψωμένος, «Τὸ σύγχρονο κρητικὸ ἱστορικὸ τραγούδι. Ἡ δομὴ καὶ ἡ ἰδεολογία του», [Ἀθ. 1979], Θεμέλιο. Μελέτησα καὶ τὸν εἰδικὸ φάκελο για τὸν ἐλληνοϊταλικὸ πόλεμο στὸ Κέντρο ἐρεῖνης τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Α. Α.).

16. Καψωμένος, ὅ.π. σ. 10.

17. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας», 4η ἔκδ., σ. 21.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Τσοπανάκο (προσθέτω) θυμίζουσι οἱ στίχοι αὐτοὶ καὶ ἓνα παλαιότερον στιχουργημα τοῦ 16ου αἰῶνα, ὀνοματισμένου ποιητῆ, πὸν δουλεύει ὁμως ἐπάνω σὲ λαϊκὰ καλούπια, τὴν «Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα, | πὸν τὴν σημερινὴν ἡμέρα, | σὰν αὐτὸν οὐδὲν ἐφάνη, | εἰς ὅσο ὀρίζουσι οἱ Χριστιάνοι».

Ἄλλο τραγούδι τοῦ Σαράντα, στοὺς ἴδιους μικροὺς εὐκολοὺς στίχους, τραγουδημένο ἀπὸ Βορειοηπειρωτὲς τραγουδιστῆς· οἱ ἀπλοῦκοὶ στίχοι παίρνουσι μὲ συγκινητικὴ θερμότητα μὲ τὴ μνεῖα τόπων δοξασμένων ἀπὸ τὸν ἀγῶνα :

Ἐπὸ πᾶν' ἀπ' τὸ Ντερβέσι
αὐτοκίνητο διαβαίνει
μὲ τὸ Γιώργο τὸ λεβέντη¹⁸
πάνει γιὰ τὸ Τεπελέσι.
Τεπελέσι, Τεπελέσι,
πάλ' ἑλληνικὸ θὰ γένει,
Τεπελέσι καὶ Αὐλώνα,
τῆς Ἑλλάδος ἀρραβώνα.
Τεπελέσι καὶ Δριμάδες
θὰ τὰ πάρουσι οἱ τσολιάδες.
Δέλβινο καὶ Ἄγιο-Σαράντα
θὰ τὰ πάρουσι γιὰ πάντα¹⁹.

Μιὰ κομπανία ἀπὸ Ἡπειρωτὲς καὶ πάλι ὀργανοπαῖκτες (κλαρίνο, λαοῦτο, βιολὶ καὶ ντέφι) μᾶς μεταφέρει μὲ τὸ τραγούδι πὸν τραγούδησε σὲ διαφορετικὸ κλίμα :

Δῶσ' μου, μανούλα, τὴν εὐχή,
μᾶνα μου, κάνε προσευχή,

18. Τὸν βασιλέα Γεώργιο.

19. Α. Α. 1768, 58· ὁ συλλογέας (Α. Α. Πετρόπουλος) σημειώνει πὸς τὸ τραγούδησαν γιὰ τὴ φωνοληπτικὴ ταινία νέου 22 - 40 ἐτῶν, πρόσφυγες στὰ Γιάννινα ἀπὸ διάφορες ἐπαρχίαι τῆς Β. Ἡπείρου. Παραλλαγὴ τοῦ ἴδιου στὸ Α. Α. 1665 Δ', 54 (Α. Οἰκονομίδης), μὲ τέσσερις στίχους παραπάνω, πάλι ἀπὸ τὴ Β. Ἡπειρο (Πολίτσανη).

γιατ' αὔριο θὰ ταξιδευτῶ,
 μάνα μου, πάνω στὸ χακὶ νὰ ντυθῶ,
 πάνω στὸν πόλεμο, μανούλα μου,
 πάνω στὸν πόλεμο μὲ τὰ παιδιὰ
 καὶ θὰ γυρίσω ἐγὼ ξανά²⁰.

²⁰ Ἀπὸ ἀνάλογη κομπανία, βορειοηπειρώτικη, ἔχουμε τὸ ἀκόλουθο σατιρικό τραγούδι, τόσο χαρακτηριστικό γιὰ τὴν εἰρωνεΐα καὶ τὸ χιοῦμορ ποὺ κυριαρχοῦσε τότε. Ὅπως δήλωσαν στὸν συλλογέα, οἱ στίχοι εἶναι δικοὶ τους :

Μιὰ Δευτέρα μὲ φεγγάρι
 τὴν Ἑλλάδα ἔρθε νὰ πάρει
 καὶ στὰ Γιάννενα νὰ μποῦνε
 (μῶρε) τὸν καφέ τους γιὰ νὰ πιοῦνε.
 Καὶ τὸ ἔνδοξο Καλπάκι
 τοὺς ἐπότισε (μωρὲ) φαρμάκι.
 Μὲς στοῦ Καλπακιοῦ τὴ ράχη
 ἔγινε ἡ μεγάλη μάχη.
 Τῶν Ἑλλήνων τὰ κανόνια
 τὰ νομίσαν μακαρόνια,
 πλὴν δὲν ἦταν μακαρόνια,
 τοὺς ἐφτάσαν στὴν Αὐλώνα.
 Πιάσαν χίλιους σ' ἓνα πεῦκο
 καὶ φωνάζαν «μπόνο γκρέκο».
 Μῶρε μαῦρε Μουσολίни,
 ἡ Ἑλλάδα θὰ σὲ ξεπλύνει²¹.

20. Α.Α. 1768, 75 (Α. Α. Πετρόπουλος, 1952). Δημοσιευμένο καὶ στὴ φυλλάδα τοῦ Γ. Α. Δασκαλάκη, «Ἡ ἀθάνατη Κρήτη», σ. 35-36, ὡς ριζίτικο κρητικό. Ὁ Κ α ψ μ ε ν ο ς, ὁ.π. σ. 116, ποὺ ἀναφέρει τὴ δημοσίευση, ἀμφιβάλλει (δίκαια) γιὰ τὸ ἂν εἶναι γνήσιο ριζίτικο.

21. Ὑπάρχουν δύο παραλλαγές, Α.Α. 1768, 71 (Α. Α. Πετρόπουλος, 1952) καὶ Α.Α. 2256, 98 (Σπ. Περιστέρης, 1957), καὶ οἱ δύο τραγουδημένες ἀπὸ τὴν ἴδια κομπανία τῶν ἀδελφῶν Χαρισιάδη. Ἐπειδὴ ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ ἐπιστημονικὴ δημοσίευση (καὶ ἀφοῦ ἔχουμε παραλλαγές ἀπὸ τὸν ἴδιο «ποιητὴ»), παραθέτω τοὺς στίχους ἀπὸ τὴ δευτέρη παραλλαγή, προσθέτοντας τοὺς στ. 9 - 12 ἀπὸ τὴν πρώτη.

Ἔλλα ὅμως, πὸν εἶναι καὶ τὰ σημαντικότερα, ἀναπλάθουν (θὰ ἔλεγα δημιουργικὰ) τὴν παράδοση τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ· ὁ σύγχρονος τραγουδιστὴς ταιριάζει τὸ τραγούδι του ἐπάνω στὰ ἴδια ἀχνάρια καὶ ἐπικοινωνεῖ ἔτσι ἄμεσα μὲ τὸ κοινὸ του, πὸν ζεῖ στὸν ἴδιο ἰδεολογικὸ καὶ παραδοσιακὸ χῶρο.

- Ποιὸς εἶδε τέτοιο θάμασμα, παράξενο μεγάλο,
 νὰ κουβεντιάζουν τὰ βουνὰ μὲ τὶς ψηλὲς ραχοῦλες.
 Γυρίζει ὁ γερο-Ἵλυμπος καὶ ἀναρωτᾷ τὴν Πίνδο :
- Βουνό μου, γιατί θύμωσες καὶ στέκεις βουρκαμένο ;
 Μήνα χαλάζι σὲ βαρεῖ, μήνα βροχὴ σὲ δέρνει ;
- Οὔτε χαλάζι μὲ βαρεῖ κι οὔτε βροχὴ μὲ δέρνει,
 μὸν μὲ βαροῦν οἱ Ἵταλοι μὲ μπόμπες καὶ μὲ ὄλμους.
 Μαῦρα πουλιὰ σκεπάσανε τὸν ὄμορφο οὐρανὸ μου,
 θερίζουνε τὶς ράχες μου, καῖνε τὰ ἔλατά μου.
- Ρίξε, βουνό, τὶς μπόρες σου, ρίξε τὶς ἀστραπὲς σου,
 κι ἐγὼ σοῦ στέλνω τοὺς αἰτούς, τσολιάδες καὶ φαντάρους,
 νὰ καθαρίσουν τὶς πλαγιές, νὰ διώξουν τοὺς φασίστες,
 πὸν μόλυναν τὸν τόπο μας, τὰ ὄμορφα χωριά μας²².

Ἡ συλλογὴ μᾶς δίνει γιὰ τὸ τραγούδι αὐτὸ μόνον τὴν πληροφορο-
 ρία πὼς εἶναι ἠπειρωτικό. Ἴσως νὰ εἶναι καὶ ρουμελιώτικο, γιατί
 ἔχουμε καὶ ἄλλα τοῦ ἴδιου τύπου, πὸν προέρχονται μαρτυρημένα ἀπὸ
 τὴν περιοχὴ αὐτή, ὅπου ἡ ἀνάμνηση τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ (τρα-
 γουδημένου καὶ μὲ τὴ γνωστὴ «στροφή») τοῦ ἐνάμιση στίχου) ζεῖ
 ἀκόμη ἔντονα :

22. Τ. Ἰ δ ἄ μ ο ς, «Τὸ λαϊκὸ τραγούδι τῆς ἀντίστασης» (βλ. σημ. ἀρ. 15), σ. 66. Δυστυ-
 χῶς ὁ ἐκδότης δὲν ἀναφέρει τὶς πηγές του γιὰ κάθε τραγούδι, καὶ ἐδῶ σημειώνει μόνον («Ἡπει-
 ρος»). Ἐτσι γενικὰ λείπουν τὰ τεκμήρια γιὰ τὴ γνησιότητα τῶν τραγουδιῶν ἢ παραβολὴ ὅμως
 μὲ παραλλαγὴ μαρτυρημένες ἀπὸ ἄλλοῦ αἴρουν κάθε τυχὸν ἀμφιβολία γιὰ τὴ γνησιότητα.

Χαρά πού τό ἔχουν τὰ βουνά πέρα στήν Ἑλλάδα,
 στό Μόραβα, στό Πόγραδετς, στό δόλιο Τεπελένι,
 πού βλέπουν τοὺς φαντάρους μας νὰ πολεμᾶν μὲ λύσσα,
 κι «ἀέρα» νὰ φωνάζουνε . . .²³

Τὸ ἐπόμενο μᾶς παραδίδεται σὲ ἀρκετὲς παραλλαγές ἀπὸ τὴν
 Ρούμελη, τὴν Μακεδονία καὶ τὴν Ἑπειρο :

Τί ἔχεις, βρὲ μαῦρε κόρακα, καὶ σκούζεις καὶ φωνάζεις;
 Μῆνα διψᾶς γιὰ αἵματα, μῆνα πεινᾶς γιὰ σάρκες;
 Πέτα ψηλὰ στό Λάμποβο, ψηλὰ στό Τεπελένι,
 πού πολεμοῦν τ' ἀδέρφια μας μὲ Ἱταλοὺς ἀσκέρια,
 ἐκεῖ θὰ ἰδεῖς τὰ αἵματα, ἐκεῖ θὰ ἰδεῖς τὶς σάρκες.
 Ἐκεῖ κορμάκια κείτονται, ἥρωικοὶ τσολιάδες,
 τσολιάδες τοῦ Τριάντα - ἔννια καὶ τοῦ Σαράντα - δύο.
 Δὲν ἔχουν μάνα νὰ τοὺς δεῖ, ἀδέρφια νὰ τοὺς κλάψουν,
 ἔχουν τοὺς ὄλμους συντροφιά, προσκέφαλο μιὰ πέτρα,
 καὶ γι' ἀπανωσκεπάσματα τοὺς πάγους καὶ τὰ χιόνια²⁴.

Σὲ ἄλλες παραλλαγές λέγεται :

Ἐβγα ψηλὰ στό Σμόλικα, ψηλὰ στή Σαμαρίνα,
 νὰ ἰδεῖς τῆς μάχης τὸ κακό, ν' ἀκούσεις ντουφεκίδι,
 πῶς πολεμοῦν οἱ Ἕλληνες, οἱ ἄντρες τοῦ Δαβάκη
 κι οἱ σταυραῖτοὶ τοῦ Στανωτᾶ, πεζούρα καὶ καβάλα.

23. Λ.Α. 1768, 132 (Δ. Α. Πετρόπουλος, 1952, Αἰτωλικό). Τὸ ἴδιο : Θ. Παπαθανασόπουλος, Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ρούμελης, «Λαογραφία» 20 (1962) 255, ἀρ. 144. Στὴν παραλλαγὴ αὐτὴ λείπει τὸ 4ο ἡμιστίχιο, καὶ στὸν 2ο στίχο τὸ «Μόραβα» ἔχει παρεξηγηθεῖ σὲ «Μορωπό». Τὸν 3ο στίχο τὸν παραθέτω ἀπὸ τὴν παραλλαγὴ αὐτὴ (στό Λ.Α.: «σὰν βλέπαν . . . μὲ μπέσα»). Ὁ Δ. Α. Πετρόπουλος τὸ ἄκουσε ἀπὸ Μεσολογγίτη ὀργανοπαίκτη καὶ ἀπὸ δίσκο φωνογράφου. Ὁ Θ. Παπαθανασόπουλος τὸ ἀντέγραψε ἀπὸ τετράδιο μιᾶς μουσικῆς («κομπανίας»).

24. Μακεδονία (Γρεβενά) : Λ.Α. 2154 Γ'. Γουριὰ Μεσολογγίου : Λ.Α. 1611, 3 ἀρ. 4. Ἄδ α μ ο ς ὁ.π. σ. 67 (Ἑπειρος) καὶ αὐτ. σ. 76 (Στερεά). Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Δ. Α. Πετρόπουλο, «Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια (Ἐκλογή)», τόμ. Α', Ἄθ. 1962 (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν), σ. 179 — ὅπου ὁ ἐκδότης ἀντικαθιστᾶ (ἄστοχα) τὸν δεῦτερο στίχο μὲ ἄλλον ἀπὸ τὸ κλέφτικο τραγούδι τοῦ Γιάννη Περγλέγκα (Λ.Α. 1549, καταγραφή 1937) ἀπὸ τὴν Κοζάνη.

Ἡ συγγένεια μὲ τὸ κλέφτικο τραγούδι εἶναι ἐδῶ ἀκόμη πιὸ φανερή· τοὺς πρώτους στίχους μάλιστα τοὺς ξαναβρίσκουμε αὐτούσιους σ' ἓνα κλέφτικο τραγούδι ἀπὸ τὴν Κοζάνη. Μίμηση; Ὁχι. Μὲ ἀπόλυτη εὐκολία ὁ νεώτερος στιχογράφος, ἴδιο αἷμα μ' ἐκείνους ποὺ ἔπλασαν τὸ παλιὸ τραγούδι, τὸ μεταπλάθει δημιουργικὰ προσαρμόζοντας τὸ στὰ σύγχρονα γεγονότα καὶ ὑποκαθιστώντας τὴ Γκούρα καὶ τὴ Λιάκουρα μὲ τὸ Μόραβα, τὸ Τεπελένι, τὸ Σμόλικα καὶ τὴ Σαμαρίνα.

Τελευταῖο, ἓνα μοιρολόγι (ἓνα «ἄσμα ἡρωικὸ καὶ πένθιμο»), ἀπὸ τὴ Δαύλεια τῆς Βοιωτίας, γιὰ ἓνα στρατιώτη ποὺ σκοτώθηκε στὸ μέτωπο, μὲ τοὺς ἴδιους στερεότυπους στίχους ἐνὸς δημοτικοῦ μοιρολογοῦ.

Παραμερᾶτε, σύννεφα, ἀπὸ τὴν Ἄλβανία,
 νὰ λάμψει ὁ ἥλιος στὰ βουνά, νὰ λιώσουνε τὰ χιόνια,
 ν' ἀνοίξουν τὰ τηλέφωνα καὶ τὰ ταχυδρομεῖα,
 νὰ στείλω γράμμα στὸ χωριό, γράμμα στὴ δόλια μάνα,
 νὰ μάθουν πὼς παντρεύτηκα κι ἄλλη γυναῖκα πῆρα·
 πῆρα τὴν πέτρα πεθερά, τὴ μαύρη γῆ γυναίκα,
 κι αὐτὰ τὰ λιανολίθαρα ὅλα γυναικαδέρφια ²⁵.

Δὲν λείπουν καὶ ἀπὸ τ' ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας παρόμοια τραγούδια, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, τὴ Κυκλάδες, τὰ Δωδεκάνησα. Ἐκεῖ ποὺ ἡ παραγωγή εἶναι ἀφθονότερη εἶναι στὴν Κρήτη. Ἐδῶ οἱ μνημεῖς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μπλέκουν μὲ τὴν ἀρχοντικὴ παράδοση τοῦ Χορτιάτη καὶ τοῦ Κορνάρου, καὶ οἱ λαϊκοὶ τραγουδιστὲς καὶ οἱ λογιότεροι ποιητάρηδες ἀντλοῦν ἀφειδώλευτα ἀπὸ τὴς δυὸ αὐτὲς ζωογόνες πηγές. Τὰ κρητικὰ τραγούδια ἀναφέρονται κατὰ κύριο λόγο στὴ μάχη τῆς Κρήτης καὶ στὴν ἀντίσταση ἐναντίον τῶν Γερμανῶν· αὐτὰ εἶναι καὶ τὰ γεγονότα ποὺ τὰ ἔζησαν ἄμεσα καὶ αὐτὰ εἶναι ποὺ κάνουν

25. Κ. Π. Κατσαμπέκης, Σύμμεικτα λαογραφικὰ ἐκ Δαυλείας τῆς Βοιωτίας, «Λαογραφία» 17 (1957/58) 559.

νά αναβρύξει αὐτόματα τὸ τραγούδι. Τὰ πῖο πολλὰ θρηγοῦν τὰ θύματα τῶν ἄγριων ὀμαδικῶν ἐκτελέσεων ἀπὸ τοὺς Γερμανούς :

Φωνὴ καὶ κλάμαν ἄκουσα στ' Ἀλικιανοῦ τὸν κάμπο —
 σὲ ποιὰ μεριά τ' Ἀλικιανοῦ σὲ ποιὰ μεριά τοῦ κάμπου —
 εἰς τὸν Καιρίτη ἔκλαιγε μιὰ Σκινιανὴ κοπέλα,
 κι ἔκλαιγε τς ἑκατὸν ὄχτῶ πὺ οἱ Γερμανοὶ σκοτῶσαν
 στὴ γέφυρα τ' Ἀλικιανοῦ . . .²⁶

Ἦ : — Φωνὴ καὶ κλάμαν ἄκουσα τῆ Κάντανος τὸν κάμπο —
 — Φωνὲς καὶ κλάψες ἄκουσα πρὸς τῆς Ἀγιᾶς τὸν κάμπο.

Κάντανο, Ἀλικιανού, φυλακὲς τῆς Ἀγιᾶς. Τόσοι καὶ τόσοι Κρητικοὶ πὺ πλήρωσαν μὲ τὸ αἷμα τοὺς τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ἡ λαϊκὴ μούσα τοὺς ἐθρόνησε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πὺ ἔμνησε τοὺς πολεμιστὲς τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλωστε ὁ ἀγώνας τοῦ Σαράντα δὲν τελειώνει μὲ τὴ συνθηκολόγηση, ἀλλὰ συνεχίζεται μὲ τὴν ἀντίσταση. «Ἡ ἐλευθερία δὲν χαρίζεται ἀπὸ κανέναν, ἀλλὰ παίρνεται μὲ τὸ σπαθί» — ὅπως εἶπε ὁ σκοτωμένος ἀνθυπολοχαγός. Καὶ πληρώνεται μὲ αἷμα — πλῆθος αἷμα ἑλληνικό.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὅμως στὶς πρῶτες εὐφρόσυνες ἡμέρες τοῦ ξεκινημάτος, στὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ («Ὀχι»). Ἀλλωστε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ τί ἐπακολούθησε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διάφευση τῶν ἐλπίδων, τὴν πικρία, τὴν ἀπογοήτευση, αὐτὸ τὸ ἄμεσο ξεσήκωμα ἐνὸς ὀλόκληρου λαοῦ καὶ ἡ ὁμόψυχη ἄρνησή του στὴν ὑποταγὴ καὶ στὴν ταπεινώση, ἦταν, αὐτὴ καθ' ἑαυτή, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή μιὰ νίκη. Ὁ φαντάρος πὺ ξεκινούσε στὶς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, μὲ ἐνθουσιασμό καὶ ἀποφασιστικότητα, γιὰ νὰ πολεμήσει, εἶχε ἤδη κερδίσει, μονομιᾶς, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, τὴ νίκη — μιὰ νίκη ἠθικὴ, αὐτὴ πὺ

26. Λ.Α. 1841 Α' — τραγουδιέται στὸ σκοπὸ τῶν ριζιτικῶν τραγουδιῶν. «Καιρίτης» : μικρὸ ποτάμι, «Σκινιανή» : ἀπὸ τὸ χωριὸ Σκινέ. Παραλλαγὲς βλ. Κ α ψ ω μ έ ν ο ς σ. 86. Στὴν περιοχὴ Ἀλικιανοῦ Κυνδωνίας τὴν 1 Ἀγούστου 1941 οἱ Γερμανοὶ ἐξετέλεσαν πολλοὺς Κρητικοὺς γιὰ ἀντίποινα. Ἡ Κάντανος καταστράφηκε στὶς 25 Μαΐου 1941. Οἱ φυλακὲς τῆς Ἀγιᾶς ἦταν συνηθισμένος τόπος ἐκτελέσεων.

ἔχει καὶ τὴ μεγαλύτερη ἀξία — τουλάχιστον γιὰ ὅσους ἀκόμη πιστεύουν στὸν ἄνθρωπο καὶ στὶς ἀνθρώπινες ἀξίες. Καὶ σήμερα, σαράντα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη (ὅσο κι ἂν οἱ τραοὶ τῆς γῆς δὲν πολυνοιάζονται, καταπῶς φαίνεται, γιὰ νίκες ἠθικὲς καὶ γιὰ ἀνθρώπινες ἀξίες) ἐμεῖς ἄς τιμήσουμε, καὶ ἄς τιμοῦμε πάντα, ὄχι μόνο τὸν ἀγώνα ἀλλὰ καὶ τὴ νίκη τοῦ 1940, καὶ ἄς φροντίσουμε νὰ μὴν ξεχαστεῖ τὸ δίδαγμα της.